

İlhan Başgöz,

Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk,

İstanbul: Pan Yayınları, 2005, 318 s., ISBN 978-975-8434-75-6

Türkiye çağlar boyunca farklı uygarlık ve kültürlerle ev sahipliği yapan, yüzyıllardır çeşitli din, dil ve ırktan gelen medeniyetlerin bir arada yaşamış olduğu dünyanın en eski yerleşim birimlerinden biridir. Bu topraklar üzerinde yaşayanların önceki toplumlardan ödünç aldıkları değerler, inanışlar, gelenekler, fikir ve beklentiler ülkenin kültürünü oluşturmuştur. Kültürü; “kuşaktan kuşağa aktarılan bir yaşam biçimi” olarak tanımladığımızda toplum tarafından benimsenmiş, yerleşmiş değerlerin yeni kuşaklara aktarımı söz konusu olmaktadır. Bu tanıma itibariyle geleneklerin ve değerlerin aktarıcısı olarak düşünülen kültürün, toplumların sürekli etkileşim halinde bulunması ve bu sayede birbirlerinden etkilenerek meydana gelecek değişimler sonucunda nesilden nesile nasıl aktarılacağı meselesi ortaya çıkmaktadır.

Kültürel birikimin, yeni ve modern becerilerin ve değerlerin eğitim aracılığıyla aktarımının 19-20.yüzyıl Türkiye'sinde nasıl gerçekleştiğini irdeleyen eserlerden birisi de İlhan Başgöz'ün *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk* başlıklı kitabıdır. Cumhuriyet yönetimine geçişi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan çözümlenememiş olan modern eğitim sorununu devralan Türkiye, 1920'lerden itibaren çok önemli eğitim reformları gerçekleştirmiştir. 1950'li yıllarda eğitim sorununun iyiden iyiye belirginleşmesi ile dönemin Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri tarafından 1959'da Amerikan Ford Vakfı'nca kurulacak bir komisyonun Türk milli eğitimi üzerine bir rapor hazırlanılması talebinde bulunmuştur. Bu komisyon üyelerinden Howard E. Wilson, Türkiye'deki okullarda yaptığı incelemeler sonucunda kendisi ile işbirliği yapacak bir Türk araştırmacısı ile Amerika'da Türk eğitim sistemi ve Atatürk'ün eğitim anlayışını konu edinen bir kitabın yazılmasını önerir. Türk araştırmacısı olarak teklif edilen İlhan Başgöz'ün eseri yazma nedeni olarak eğitim sorununu aslında bir toplumsal sorun olarak görmesi ve toplumun sosyal yapısının değişmediği sürece eğitimde yapılan çabaların yetersiz olacağı fikri gösterilebilir. Her ne kadar Başgöz eğitim alanından gelen bir uzman olmasa bile, hatta Wilson'un Türk eğitim sistemine yabancı birisi olması hasebiyle yalnızca kitabın İngilizce kurgulanmasında katkısı olsa dahi, farklı bir perspektiften ve alandan yapılan değerlendirmelerin eğitim sistemi içerisinde aktif olarak yer alanlara sağladığı katkı önem arz etmektedir.

Eser toplamda dokuz bölümden meydana gelmiştir. Eserin ilk bölümünde müellif, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel tarzdaki eğitim kurumlarını ve reform süreci sonunda oluşan yeni kurumlarını değerlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim kurumları 19. yüzyılın başlarına kadar en genel hatlarıyla sıbyan mektepleri, medrese ve Mekteb-i Enderun (saray okulları) denilen kurumlar oluşturmuştur. Sıbyan mektepleri ve medreseleri devlet ricali, saraylı kadınlar, varlıklı tüccarlar veya esnaf gibi özel kişiler kurmuş ya da halk yaptırmıştır. Enderûn okulu ise harp esirlerinin ya da Hıristiyan Osmanlı tebaasının çocuklarının imparatorluğa çeşitli devlet kademelerinde hizmet etmeleri için eğitmek amacı ile kurulmuştur. Sıbyan mektepleri ilk eğitimin verildiği kurumlardır. Eğitim ve öğretimin parasız olduğu bu kurumlarda öğretim programının temelleri dini bilgilere dayanmaktadır. Öğrenciler sıbyan okullarında Kur'an okuyor, namaz başlıklarını öğreniyor, temel aritmetik ve biraz da yazı görüyorlardı. Bu mekteplere ait sınıflarda yazı tahtası veya harita gibi görsel ders araç ve gereçlerinin bulunmayışı, sınıf sisteminin olmaması, resim yapmanın kerih görülmesi ve daha çok ezberlemeye dayalı öğretim tekniklerinin kullanılması öğrencilerin okula yönelik motivasyonunu azaltan etkenler arasında yer aldığı düşünülebilir.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar gözde eğitim kurumlarından biri olan medreselerin eğitim anlayışı ve program içeriği dinî ağırlıklı olmakla birlikte, bilginin diğer alanlarında, örneğin felsefe, matematik ve astronomi gibi alanlar da zaman zaman medrese müfredatında yer bulmuş, bazen de dışlandığı olmuştur.¹ Başgöz, medreseler ile ilgili olarak ilk yıllarında matematik, astronomi ve tıp gibi bilimler müfredat tasarımında yer almasına rağmen bu derslerde ağırlıklı olarak Arap bilginlerinin özet ya da şerhlerini okutmakla yetindiklerini ifade etmektedir. Medreselerde Birûnî, İbn-i Sina, Harezmi gibi bilginlere ait eserlere yer verilip Arap ilminin doğmasında pay sahibi olan Yunan ve Latin kaynaklı eserlerin okutulmamasını eleştirerek medreselerin tekrarlamaya dayalı bir ilim anlayışına sahip olduğunu dile getirmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken nokta, XII. yüzyıldan itibaren Avrupa, İslâm dünyasının bilim ve düşünce birikimiyle sistemli bir ilişkiye geçtiği, felsefe, matematik ve tıp gibi bilimlere ait pek çok Arapça eser Latince'ye çevrildiği ve Da Vinci, Copernicus gibi bilim insanlarının Harezmi, İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi Müslüman bilim insanlarından çok şey öğrendiği bilgisidir.

1 Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 41 (2013): 1-31.

Osmanlı Devleti'nin eğitimde yoğun arayış ve gelişmeler gösterdiği dönem 18. ve 19. yüzyıldır. 18. yüzyılın başlarından itibaren eğitim, geleneksel eğitim kurumları ve batı tarzı eğitim kurumları olmak üzere ikili bir yapı göstermeye başlamıştır. Yazarın eserinde reform yılları eğitimi olarak değerlendirdiği bu dönemde modern bilim ve teknik ile donatılmış askeri okullar (Mühendishâne-i Bahri ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun), 19. yüzyılın başlarından itibaren ordunun giyim kuşam gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere meslek ve sanat okulları ve yüzyılın ortasından itibaren öğretmen yetiştirmek üzere Darümuallimin ve Darümuallimat okullarının kurulması, bu okulların öğretim, yöntemler ve anlayış bakımından kendilerinden daha farklı olan sıbyan mektepleri ve medreselerle bir arada yaşadığı bir eğitim dünyasını ortaya çıkarmıştır.

Farklı kültürel değerlere sahip insanları bir arada barındıran Osmanlı Devleti içinde bu dönemde en çok öne çıkan düşünce Osmanlılık bilincine sahip bireylerin yetişmesiydi. Ancak 1912 yılında patlak veren Balkan Savaşı Batıcılık, Osmanlılık ve Müslümanlık gibi üç görüş arasındaki farkları azaltacağına keskinleştirmiştir. Eserin ikinci bölümünü oluşturan II. Meşrutiyet dönemi eğitim anlayışında, Osmanlı aydınları Cumhuriyet dönemine etki edecek Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık adı verilen fikir akımlarını oluşturarak eğitime yön vermişleridir. Bu aydınlardan en önemli etkiyi Türkçülük akımının temsilcisi olarak kabul edilen Ziya Gökalp göstermiştir. Gökalp, kozmopolit yapıdan oluşan eğitim sistemindeki en önemli eksiğin milli terbiyeden yoksunluk olduğunu ifade etmiş ve eğitimi psikolojik bir olay değil, kişileri ulusal kültüre alıştıran sosyal bir olay olarak nitelendirmiştir.² Bu görüş ile Gökalp'in eğitimdeki değişimleri diğer toplumlardan aynen kopya etmek yerine toplumumuzda kendiliğinden gelişim gösteren değerlerimizi koruyup geliştirerek ele almak gerektiği fikrini benimsediği yorumu getirilebilir.

Başgöz eserinde Ziya Gökalp'in ulusal kültür bilincini temel alarak savunduğu görüşünün aksine Satı Bey, Prens Sabahattin ve Abdullah Cevdet gibi aydınların eğitimde bireyci görüşün temsilcileri olduğunu dile getirmektedir. Ancak bu aydınların yanı sıra "Fikri hür, irfânı hür, vicdânı hür bir şairim."³ diyerek özgür birey yetiştirmeyi öngören bakış açısı ile Tefik Fikret'in de

2 İlhan Başgöz, *Türkiyenin Eğitim Çıkması ve Atatürk* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2005), 51.

3 Seyfi Kenan, "Tefik Fikret'in Eğitim Felsefesi: Fikri Hür, Vicdânı Hür Birey Yetiştirmek," *Ölümünün 100. Yıldönümünde Tefik Fikret Sempozyumu*, haz. Ata Yersu (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016), 49-76.

şüphesiz bireyci görüşü temsil eden aydınlar arasında yer verilmesi gerektiğinin kanaatindeyim.

Tevfik Fikret, dönemin bazı düşünürlerinin şairden okul müdürü olamayacağı fikrinin aksine tasarladığı “yeni mekteb” ile genç kuşakların zihninin tecrübeye dayalı olarak gelişmesini, toplumun geleneklerine uymak zorunda kalan bir kişilik yerine kendi kendini yöneterek erdemlerini oluşturabilme becerisine sahip bireyler yetiştirmeyi hedeflemiştir. Fikret, eğitim dilinin Türkçe ve İngilizce olmasını planladığı, beden eğitimi, müzik, resim gibi sanat ve spora müfredat tasarımında gerçekçi bir biçimde yer vermeyi tasarladığı bu okul ile girişimci ruhlu, özgür bireyler yetiştirmeyi amaç edinmiştir. Okulun kurulması için gereken teşebbüs ve destek sağlanamadığından Fikret’in hayali gerçekleşemese de Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü görevine getirilerek eğitim anlayışını uygulama fırsatı yakalamıştır.

Şüphesiz ki eğitim ortamının düzenlenmesinin bireylerin öğrenme faaliyetleri üzerinde büyük etkisi vardır. Jackson’ın 1968’de öğrencileri bir yetişkin olarak toplum yaşamına hazırlamak için sınıf yaşamını toplum yaşamının gereksinimlerine göre düzenlemek⁴ olarak tanımladığı örtük program kavramını Fikret, hasar görmüş bir okulu modern eğitimin gerektirdiği ihtiyaçları yeniden karşılayacak şekilde düzenlemiş ve böylece bu programı uygulayarak Jackson ya da Dewey gibi eğitimcilerden çok daha etkin bir şekilde hayata geçirmiştir.

Reform yıllarındaki genel eğitim durumuna bakıldığında en çok dikkati çeken noktanın zaman zaman birbirinden farklı yönleri bulunan eğitim kurumlarının aynı dönemde yan yana varlık göstermiş olmasıdır. Bu nedenle eserin ikinci bölümüyle ilgili olarak, bu okulların her birinin kullandığı eğitim programı ve yöntem tekniklerin ayrışık olmasının, dönemin öğrencilerinin birbirine yakın ortamda eğitim görmüş olmasına karşın farklı dünya görüşlerine sahip bireyler olarak yetişmesine etki ettiği yargısına varılabilir.

İmparatorluğun batı uygarlığındaki gelişmeleri fark etmesiyle giriştiği bu çağdaşlaşma çabalarının arkasından başlayan Kurtuluş Savaşı yıllarında ülkenin yaşadığı ekonomik ve siyasi problemler eserde eğitim sistemini etkileyen başlıca sebepler arasında gösterilmektedir. Bu dönemde öğretmenlerin maaş alamayışı ve bütçe sorunları nedeni ile yeni okulların açılmayıp var olanlarında birçoğunun kapanmak zorunda kalmasına değinen müellif, dönemin yapısal sorunlarının çözümlenemeyişinin eğitimi de nasıl bir çıkmaza sürüklediğine okuyucuyu tanık etmektedir.

4 Sedat Yüksel, *Örtük Program*, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2004), 8.

Kurtuluş Savaşı yıllarından sonra kurulan cumhuriyet yönetimi kendinden önceki dönemlerden süzülerek gelen karmaşık bir yapıyı ve belli bir eğitim felsefesini oluşturamamış bir sistemini devralmıştır. Bu sistemde medrese ve mektep gibi ikilemlerin yanı sıra askeri ve sivil okul gibi birçok kurumun kendisine ait bakanlığın yönetimi altında bulunuşu, her bireyin farklı ideolojileri benimseyerek eğitilmesi nedeniyle hangi okuldan mezun olduğu kolaylıkla tespit edilebilecek bir neslin doğmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanarak söz konusu ikilemleri yaratan eğitim anlayışlarına son verilmiş ve bakanlıklardan bu görev alınmıştır.

Eğitimde birliği, âhengi ve eşitliği sağlama tutumu Lâtin harflerinin kabulü ve karma eğitim sistemine geçiş ile devam etmiştir. Kadın eğitimine önem verilmiş, bu alanda büyük gelişme sağlanmış ve karma eğitime aşamalı bir şekilde geçilmiştir. Modern bir devlet ve eğitim modeli kurmayı hedefleyen genç cumhuriyet, 1924'ten itibaren Dewey, Kühne, Buyse ve Kemerrer gibi birçok yabancı eğitimci uzman Türkiye'ye davet ederek, bunları eğitim sistemini incelemekle görevlendirmiş ve bu uzmanların oluşturduğu raporlarda ele alınan konular ve öneriler zaman zaman uygulanarak ve gözden geçirilerek uygulamaya konulmuştur. Uzmanların ifade ettiği önerilerin bir kısmının birbirleriyle çelişkili görünmesi ise çalışmalarını birkaç aylık bir zamanda tamamlamaları ve Türkiye'nin geçmişten gelen eğitim sorunları üzerine fazla bilgi sahibi olmamalarına bağlanabilir. Yabancı uzmanların önerilerinin uygulanamayan tarafları aslında eğitim öğretimin çok yönlü bir yapı olduğunu ve Başgöz'ün de sıkça dile getirdiği gibi eğitim sorunlarını anlamak için toplumun bütün yapısının incelenmesi gerektiğini göstermesi açısından yararlı olmuştur.

Cumhuriyet dönemi eğitimi ile ilgili geniş yer tutan bir diğer konu modern eğitimin geliştirilmesi üzerine yapılan çalışmalardır. Çocukların ve gençlerin eğitimi üzerine yapılan çalışmalar süregelirken toplumdaki yetişkinlere yeni devlet düzenini benimsetebilecek kurumlar olan millet mektepleri açılmıştır. Yeni kurulan modern eğitim düzeni şehirde yaşayan halka sunulurken, %75'i köylerde yaşayan bir halkın kalkınması için tüm sosyal güç ve kuruluşlarla ilintili olan eğitim sisteminde yalnızca okuma yazma öğrenmek devletin kalkınmasında yeterli olmayacaktır. Bu sebeple halkın hem temel eğitimini sağlamak hem de nitelikli üretimi gerçekleştirip kırsal kesimin canlandırılmasını sağlamak amacıyla Köy Enstitüleri kurulmuştur. Uygulamayı hedeflediği eğitim programı ile

bu kurumların, ülkenin esas sorununun eğitim değil kalkınma sorunu olduğunu vurgulayan yazarın görüşü ile paralel olarak bu sorunun çözümüne katkı sağlayabilecek nitelikte olduğu ifade edilebilir. Ancak enstitülerin ömrünün kısa sürmesi, sosyal değişme ve ekonomik kalkınma gibi karmaşık yapıdaki sorunları eğitimin tek başına çözemeyeceğini göstermiştir.

Başgöz'ün 1946'lı yıllardan sonra eğitimdeki gelişmeleri, siyasi çekişmeler arasında kalan bir dönem olarak ele aldığı söylenebilir. Çok partili yaşama geçişle birlikte “gerici sağ” olarak nitelendirdiği siyasetçilerin yönetimde söz sahibi olması dönemin bakanlarının Köy Enstitülerini bir takım gerekçeler ile kapatarak yerine yüksek okulu bitiren herkesin köy öğretmeni olmasına olanak sağlayan Köy Öğretmen Okulları kurduğunu ifade etmektedir. Yazar bu dönemde, devletin eğitilmiş iş gücünü bir yandan kaybederken eğitilmemiş diğer gücüne de düzenli, sağlam ve laik bir eğitim verilmediğinin düşüncesindedir. Eserin bu döneme yönelik yaptığı eleştirilerden biri de döneme ait yenilik hareketlerinin birçoğunun Atatürk devrinde denenip uygulanmış olan ya da uygulanmaya değer görülmeyen işler olmasıdır.

Eserin son bölümünde Atatürk'ün kendi eğitim hayatına ve eğitim üzerine düşüncelerine yer verilmesi, 1920'lerden bu yana yapılan eğitim reformlarına verdiği destekle ilintilidir. Atatürk her ne kadar eğitimci değil bir siyaset adamı olsa da yeni Türkiye'nin kurulması sürecinde cumhuriyetin ancak geçmişten gelen hurafelerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelen etkilerden uzak, milli bir eğitim anlayışı ile “fikri hür, irfânı hür ve vicdanı hür” nesiller ile var olacağına inanan bir lider ve “başöğretmen”dir.

İlhan Başgöz, Türk eğitim sisteminin sürecini, irdelediği dönemlerin sosyal, ekonomik, siyasi yapılarının eğitime olan yansımalarını gerçekçi bir bakış açısı ile ele alarak okuyucuya sunmaktadır. Türkiye'nin eğitim sorunları üzerine yapılan pek çok çalışmadan farklı olarak eğitimi toplumdan soyutlamadan döneminin koşullarına göre incelemiş ve eğitime yönelik eleştirilerini tarafsız ve çok yönlü olarak ifade etmiştir. Türk eğitim sisteminin iniş çıkışlarla dolu çağdaşlaşma sürecini etkileyen ve yön veren tüm güçleri okuyucularıyla buluşturarak, geriye dönük çabaların ve ileriye yönelik atılımların durağan olmadığını belgeleyen nitelikte bir eser ortaya koymuştur.

Merve Eski

Marmara Üniversitesi